

І. Менсо,

аспірант кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННІ БІБЛІОТЕКИ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД

Обробка та використання електронної інформації, переведення друкованої інформації в електронний вигляд дозволяють істотно підвищити швидкість надання інформації та розширити доступ користувачів [1, с. 17].

Але існування електронних бібліотек можливе лише за умов розвитку та вдосконалення засобів обробки, аналізу, зберігання, пошуку інформації і широкого впровадження в практику діяльності людини комп'ютерних технологій, Всесвітньої мережі Інтернет. Разом з технологічним розвитком простежується і розвиток електронних бібліотек.

Історіографічний огляд розвитку та становлення електронних бібліотек дає підґрунт для їх вдосконалення не лише на технологічному рівні, а й на правовому, оскільки у процесі їх розвитку часто траплялись проблеми, пов'язані з порушенням авторського права.

Дослідження історії становлення електронних бібліотек в різних країнах світу простежується в працях таких вчених: В. Вергунова, К. Вігурського, Е. Гурнія, Л. Костенка, П. Лапо, А. Соколова.

Так, в статті «Розвиток електронних бібліотек: світовий і російський досвід, проблеми та перспективи» Є. Горний та К. Вігурський зазначають, що в основі сучасних електронних бібліотек лежить олександрійський принцип (таку назву він отримав від Олександрійської бібліотеки), суть якого полягає в тому, що зафіксована інформація зберігається у вигляді одного документа в одному місці, всі бажаючі мають до нього доступ і можуть його копіювати для своїх потреб. Цей принцип прямо суперечить принципу Гутенберга, відповідно до

якого інформація фіксується у вигляді визначної кількості ідентичних документів – тиражу, екземпляри якого зберігаються в різноманітних місцях, всі бажаючі мають доступ до окремих екземплярів. Але перехід від Гутенберговської епохи до інформаційної парадигми (олександрійського типу) став можливим лише з розвитком сучасних інформаційних технологій [2, с. 9].

В. Армс в своїй книзі «Електронні бібліотеки» називає двох авторів, які першими в своїх працях передбачили можливість існування цифрових бібліотек, описали основні принципи їх роботи. Їх праці стали основою та поштовхом для проведення подальших досліджень. Це американські вчені В. Буш (V. Bush) та Дж. Ліклідер (J. Licklider).

В липні 1945 р. В. Буш, директор Американського агентства наукових досліджень і розробок, в журналі *Atlantic Monthly* опублікував свою статтю під назвою «Як ми можемо думати», в якій зазначав потенційні можливості передових технологій того часу, що могли полегшити для науковців пошук, збирання, зберігання та обробку необхідної і корисної для них інформації.

Ним було запропоновано концепцію інформаційної системи «Memex», що базувалась на використанні фотографій для зберігання інформації, і, як показав час, в певній мірі найкращу від подальших винаходів і впроваджень мікрофільмів і мікрофіш. Разом з тим, ті та інші за своїми технічними характеристиками виявилися найбільш прийнятними та відносно недорогими для зберігання інформації. В. Буш згадується як перша людина, яка сформувала бачення майбутнього бібліотек.

В 1965 р. Дж. Ліклідер, співробітник Массачусетського технологічного інституту, опублікував книгу «Бібліотеки майбутнього», в якій передбачив багато досягнень відомих нам сьогодні комп'ютерних технологій, перерахував дослідження і розробки, які необхідно виконати для створення комфортної для користувача електронної бібліотеки [3].

Але перша серйозна спроба використання комп'ютерів для зберігання і обробки бібліотечної інформації була зроблена в кінці 1960-х роках. Разом з тим, існували і певні недоліки. У той час комп'ютери коштували дуже дорого, був дуже малий обсяг збереження даних, відсутні були комп'ютерні мережі. Одним з перших успішних прикладів стало створення в Бібліотеці Конгресу формату MARC (Machine-Readable Cataloging) для створення і ведення машиночитаних каталогів. Його використання в Центрі комп'ютерних онлайн бібліотек (Online Computer Library Center, OCLC) дало можливість доступу до записів каталогів багатьох бібліотек, що дозволило заощадити значні кошти.

В 1971 р. М. Хартом у Лабораторії дослідження матеріалів Іллінойського університету (США) було створено проект «Гутенберг» (англ. Project Gutenberg, або PG). Він передбачав оцифрування і збереження в текстовому форматі різних творів світової літератури, в основному, текстів, що знаходились у вільному доступі. Таке зібрання електронних версій книг не порушувало законодавства про авторське право. Більшість текстів були написані англійською мовою. Разом з тим, були і представлені тексти, написані французькою, німецькою, фінською, нідерландською мовами. Також представлені тексти російською, каталонською мовами, написані на санскриті та ін. Багато текстів з цього проекту використовуються проектом Libri Vox для створення аудіо книг [4].

Сьогодні Бібліотека Конгресу США обслуговує урядові органи, дослідницькі установи, науковців, приватні фір-

ми і промислові компанії, школи. Вже створено Спеціальний відділ Бібліотеки Конгресу, який займається оформленням Copyright (авторських прав). Оформити Copyright можна в Інтернеті, заповнивши потрібний бланк на сайті Бібліотеки Конгресу.

У 1995 р. було створено Національну федерацію цифрових бібліотек, в яку об'єдналися 15 університетських бібліотек і Бібліотека Конгресу США. Основною метою такого об'єднання було створення банку даних, який отримав умовну назву «Пам'ять Америки». Вона складалася із 44 історичних колекцій обсягом понад 1 млн документів, які стосуються майже всіх етапів становлення і розвитку США. Необхідно підкреслити той факт, що вже на той час інформаційні технології США були на досить високому рівні розвитку. Однак, на жаль, дане зібрання не має значної кількості визначних колекцій пам'яток писемності та друку, що становили б особливу цінність для світової культури. В ньому переважають електронні копії фотографій визначних діячів США, архітектурних споруд тощо.

Практично в той же період у США, за підтримки Національного наукового фонду США (NSF), Відділу агенції перспективних досліджень у галузі оборони (DARPA) та Національної агенції з авіації і космічного простору (NASA), було створено проект DLI (Ініціатива цифрових бібліотек). Даний проект значно відрізнявся від проекту Національної федерації цифрових бібліотек. Метою проекту DLI було встановлення більш тісних зв'язків між науковими дослідженнями та інноваційними технологіями. Необхідно зазначити, що даний проект мав дві фази розвитку. Перша фаза, яка розпочалася в 1994 р. і тривала до 1998 р., мала шість багатогалузевих наукових напрямків, робота яких координувалась одним з шести університетів, визнаних провідними в певному напрямку, на які виділялося 24 млн доларів, залучалися значні групи дослідників. Крім того, понад 75 різних організацій США висту-

пили партнерами у роботі над даним проектом. Серед них були провідні фірми в галузі виробництва комп'ютерної техніки і телекомунікаційного обладнання, навчальні заклади всіх рівнів, бібліотеки, видавничі організації, урядові та державні агенції, професійні асоціації та інші установи, зацікавлені у створенні та підтримці великих сховищ інформації і знань [5, с. 10].

В 1999 р. розпочалася друга фаза проекту, метою якої було розповсюдження використання цифрових бібліотек у всіх суспільно значущих сферах діяльності суспільства.

Але кінцевий результат проекту не виправдав очікування, а також не відповідав обсягу його фінансування. Причиною цього стали обмеження, що походили з авторського права. Через що університети, які координували проект, створили інформаційні сховища обсягом лише в кілька десятків тисяч документів.

В Європі в 1995 р. також були спроби створення глобальної мережі електронних бібліотек, започатковані під егідою Ради Європи та під проводом країн «Великої сімки». Ними був розпочатий проект «Bibliotheca Universalis», метою якого було створення великої, розподіленої колекції наукових знань, забезпечення можливості надання доступу до неї користувачам через всесвітню мережу. Основна мета проекту полягала у міжнародній співпраці провідних бібліотек країн «Великої сімки». Але у рамках цього проекту, як і американського «Ініціатива цифрових бібліотек», не було досягнуто вагомих результатів, оскільки також виникали труднощі з авторським правом [6, с. 23].

Наряду з США в інших країнах також були започатковані національні програми щодо створення електронних бібліотек, які отримали назви «Пам'ять Іспанії», «Пам'ять світу» (Чеська Республіка), SCRAM (Шотландська мережа ресурсів щодо культурної спадщини для підтримки освіти, акумулююча джерела музеїв, архівів і бібліотек), проект «eLib» (Великобританія поч.

90-х років), проект створення мережі цифрових бібліотек dLibra на базі національної академічної мережі Pioner (Польща) тощо. Зазвичай такі роботи набували статусу національних програм та міжнародних проектів.

Грандіозна програма щодо розробки електронної «бібліотеки XXI ст.» була розпочата в Японії у 1989 р. Для підготовки матеріалів та всієї необхідної документації було створено спеціальне Агентство з впровадження нових інформаційних технологій (IPA). До його складу увійшли фахівці з Національної парламентської бібліотеки, Національного центру НТІ, інших інформаційних центрів, а також з великих фірм, що діють на ринку інформаційних технологій (NEC, «Mitsubisi», «Fujitsu»). В результаті був підготовлений проект Електронної бібліотеки Японії в провінції Кансай (500 км від Токіо), для якої було перетворено в електронну форму (в основному у вигляді зображень) понад 10 млн сторінок різних друкованих видань (книги, журнали, газети, карти та ін.). У березні 1998 р. був підготовлений план реалізації всього проекту Електронної бібліотеки Японії з терміном завершення в 2003 р. Загальна вартість проекту оцінюється в 500 млн доларів [7].

Найбільш вдалим французьким проектом електронної бібліотеки став проект «Callica» (1997 р.), який розроблявся під керівництвом Національної бібліотеки Франції. Він включає в себе понад 80 тис. цифрових документів загальним обсягом близько 15 млн сторінок.

В останні роки поряд з формуванням документів в електронній формі при бібліотеках все більшої популярності набирають Інтернет ресурси: веб-сторінки, окремі сайти, архіви телеконференцій і т. п. Найбільш відомим таким проектом став проект «The Internet Archive», який зберігає вміст Інтернету «пошарово», що надає можливість користувачу простежити історію розвитку тих чи інших сайтів в динаміці, отримати образ Інтернету або якоїсь його частини на певний момент [8].

Певного прогресу зі створення елек-

тронних бібліотек було досягнуто в Росії, де простежується досить «ліберальний» підхід до проблеми авторського права. Наприклад, одна з найбільших електронних бібліотек Росії й світу «Библиотека Максима Мошкова», що була створена у 1994 р., постійно поповнюється різноманітними електронними документами, які надсилаються авторами, зацікавленими довести свою інтелектуальну продукцію до світової спільноти засобами Інтернету, та користувачами-ентузіастами. Також можна відзначити «Публичную электронную библиотеку Евгения Пескина», що нараховує близько 1 тис. творів класиків російської літератури, та бібліотеку «Российская фантастика», яка існує з 1996 р. і має понад 1,5 тис. книг 280 авторів.

Також необхідно згадати Національну електронну бібліотеку Росії, яка була створена в 1994 р. як проєкт Національної служби новин Росії. Вона має найбільший у всьому світі електронний архів російськомовних документів, матеріалів газет, журналів, радіо- і телестанцій, а також інформаційно-аналітичних агенцій Росії, країн СНД, Балтії та далекого зарубіжжя. Проблема ж авторського права розв'язувалася в рамках єдиного інформаційного об'єднання. Також було придбано для роботи з фондами бібліотеки систему повнотекстового пошуку Texttract, програмне забезпечення, що було розроблене для аналітичних систем правоохоронних органів США, Європи та Австралії. Основна інформація надається користувачам Національної електронної бібліотеки на комерційних засадах, де бібліотека виступає посередником. Постачальники самостійно визначають вартість своїх матеріалів [9, с. 16].

27 травня 2009 в Санкт-Петербурзі була відкрита президентська бібліотека імені Бориса Єльцина, в завдання якої входило надання електронних матеріалів з історії Росії.

В Україні роботи щодо формування електронних бібліотек знаходяться на етапі свого становлення та вдосконалення.

Перший проєкт електронної бібліотеки України був започаткований рішенням інформаційно-бібліотечної ради Національної Академії Наук, в якому доручили Науковій бібліотеці України ім. В. Вернадського організувати передачу в науково-дослідні установи НАН України копій електронного каталогу і, відповідно, установам організувати передачу до НБУВ своїх загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів (каталоги і картотеки, комп'ютерні файли верстки академічних журналів, електронні версії праць співробітників науково-дослідних установ НАН України) для створення електронної наукової бібліотеки НАН України [10, с. 204].

За Національною програмою інформатизації було створено Національну систему електронного інформаційно-бібліотечного ресурсу, метою якої було формування зведених електронних каталогів відомчих і територіальних об'єднань бібліотек, баз даних ретроспективної національної бібліографії України та комплексу тематичних баз даних з реферативною, фактографічною, оглядово-аналітичною інформацією; забезпечення доступу до інформаційних ресурсів системи через Інтернет, входження українських бібліотек до глобальної мережі електронних бібліотек.

Проєкт «Створення регіональних інформаційних порталів та інформаційних центрів на базі публічних бібліотек» реалізують спільно Міжнародний фонд «Відродження» та Міністерство культури і науки України. Загальний обсяг баз даних, створених науковими бібліотеками за цим проєктом, сягає понад 2,5 млн записів. Три з них понад 1,2 млн складають електронні каталоги. В 11 бібліотеках читачі мають можливість самостійно користуватися наявними в цих установах базами даних. Власні веб-сайти розробили 14 бібліотек. Електронні видання наявні у фондах 21 бібліотеки. Представлені вони як електронними аналогами друкованих видань (75%), так і самостійними електронними виданнями (25%).

Слід відзначити інформаційно-аналітичну правову базу даних «Ліга: Закон», яку використовують 16 бібліотек, та сайт Верховної Ради України, база даних якої налічує близько 70 тис. документів. Сучасний стан функціонування веб-сайтів бібліотек засвідчує їх готовність бути гідними партнерами зарубіжних бібліотечних систем мережі Інтернет [11, с. 33].

Роботи з розвитку електронних бібліотек і формування інформаційних наукових і освітніх ресурсів також були передбачені в Посланні Президента України Віктора Януковича до Українського народу [12], Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки» [13], Державною програмою «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006–2010 рр., Законом України «Про Національну програму інформатизації» (2001 р.), указами Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» (2000 р.), Концепцією Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» (2009 р.) [14].

Ключові слова: електронна бібліотека, авторське право, електронна інформація, національна програма

В статті розглянуто історичний розвиток та становлення електронних бібліотек в різних країнах світу, в том числі і в Україні. А також проаналізовано різноманітні проблеми, що виникали в процесі їх створення. Історіографічний огляд електронних бібліотек дає підґрунтя для їх вдосконалення не лише на технологічному рівні, а й на правовому, оскільки у процесі їх розвитку часто траплялися проблеми, пов'язані з порушенням авторського права.

В статтє рассмотрено историческое развитие электронных би-

блиотек в различных странах мира, в том числе и в Украине. А также проанализированы проблемы, которые возникали на этапах их создания. Историкографический обзор электронных библиотек дает почву для их совершенствования не только на технологическом уровне, но и на правовом, так как в течение их развития часто случались проблемы, связанные с нарушением авторского права.

The article describes the historical development of "electronics libraries" in different countries, including Ukraine. And also analyze the legal issues that arose at the stages of their creation. The Historiographical overview of digital libraries provides the foundation for their improvement, not only on a technological level, but also in the legal, because for centuries their development often had problems associated with copyright infringement.

Література

1. Галінська С. Існування електронних бібліотек в Україні: сучасність та перспективи / С. Галінська // Інтелектуальна власність. – 2009 р. – № 11. – С. 17–22.
2. Горный Е. та Вигурский К. Развитие электронных библиотек: мировой и российский опыт, проблемы и перспективы // Интернет и российское общество / Под ред. И. Семенова ; Моск. Центр Карнеги. – М. : Гендальф, 2002. – 279 с.
3. Лаппо П.М. Введение в электронные библиотеки / П.М. Лаппо, А.В. Соколов. – 2005 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://natlib.org.by/html/news2005/7iuly/data/index.html> \$.
4. Lebert M. A History of Project Gutenberg from 1971 – 2005 (англ.). Project Gutenberg (15 August 2005). – Project Gutenberg, from 1971 to 2005 – Dossiers du NEF – A History of PG – Project Gutenberg News. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.webcitation.org/65JLNnsCx>.
5. Авторское право в деятельности электронных библиотек : сборник статей / [сост. : Е.А. Данилина, А.М. Цапенко] ; под. ред. А.М. Цапенко. – М. : ИНИЦ «ПАТЕНТ», 2012 г. – 120 с.

6. Павлуша І. Електронні бібліотеки: зарубіжний досвід, питання, розробки української концепції / І.Павлуша // *Бібліотечний вісник*. – 1999. – № 4. – С. 13–23.
7. Matsumura T. *The digital library in Japan* / T. Matsumura // *Beyond the Beginning: The Global Digital Library. An international conference organized by UKOLN. 16th and 17th June 1997 at The Queen Elizabeth II Conference Centre? London, UK.*
8. *Public Archive: Internet Collections.*
9. Вуль В. *Что хранят электронные библиотеки в России?* / В. Вуль // *Библиотечное дело*. – 2003 р. – № 3. – С. 16–19.
10. Василенко О.М. Електронні ресурси як чинник оптимізації довідково-бібліографічного обслуговування / О.М. Василенко // *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського*. – 2000р. – Вип. 5. – С. 204–211.
11. Шейко В. *Електронні бібліотеки в Україні: перспективи розвитку* / Шейко В. // *Бібліотечний вісник*. – 2001р. – № 5. – С. 31–34.
12. *Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу від 03.06.2010 [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.
13. *Розпорядження Кабінету Міністрів України про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки від 27 серпня 2010 р. № 1723 [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua>.
14. *Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» від 17 серпня 2011 р. № 956 [Електронний ресурс]* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/9562011%D0%BF>.

